

**МИТОЛОГИЧЕСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ АСПЕКТИ
НА АНТИЧНАТА ДРАМА
И НОВОБЪЛГАРСКАТА ГРАДСКА КУЛТУРА**

Още със създаването си античната гръцка драма налага и основния принцип на цялата литература от тогава до днес, проявяващ се, най-общо казано, в две основни идеологически корелации: човек - човек и човек - общество. Това е логичен резултат на обстоятелството, че тази драма възниква и се развива в епоха, когато в живота на античното гръцко общество протичат процеси, които са съдбовно важни както за самото него, така и за цялото развитие на човешката цивилизация по-нататък и които по същество задават моделите на това бъдещо развитие. Модели, които можем да видим в почти непроменен вид и до най-ново време: отхвърлянето на тиранията и диктатурата (както своя, така и чужда), победата на демокрацията над претендиращата за божествен произход олигархична аристокрация, по-късно неизбежната криза на демокрацията и превръщането ѝ в нов вид вътрешна или външна тирания, създаване на партии като алтернатива на едноличното управление и бързото им превръщане в средство за защита не на обществения, а на партийния и личния користен интерес и т. н. От театъра атинското общество е искало не само (може би и дори не толкова) естетическо развлечение, колкото повод за съучастие в обществено-политическите дела на държавата. Така погледнато, съвсем не само обективни биографични обстоятелства се оказват фактите, че Есхил е бивш боец от Маратона и Саламина и в епитафията си самият той посочва именно това като най-важно за себе си, а не писателската си дейност, с която става баща на гръцката и световната трагедия, че според едни най-голямата награда на Софокъл за безсмъртната му "Антигона" е назначаването му за стратег в Самоската експедиция на Перикъл, а според други няколко стиха от Еврипид са били в състояние да спасят живота и свободата на атински войници, пленени по време на неуспешния поход срещу Сицилия... Мит, литература, политика, общество влизат в сложни взаимоотношения помежду си, за да изразят възможно най-пълноценно сложния душевен космос на античния човек, който все още живее в синкретичното пространство между приказката и действителността, който вярва и не вярва на своите жреци, почита и не почита своите богове, готов е на саможертва, за да помогне на близките си, на родината си, или пък за да запази своята или родовата чест и в същото време може да погуби децата си само за да накаже баща им, или да убие бащата на децата си, за да заграби властта или парите му. "Очовечавайки" вторично митовете, античната драма извършва най-демократичния социално-литературен акт, позволявайки на простосмъртния зрител да се идентифицира с божествения герой, който до този момент се е намирал на немислима за преодоляване дистанция, да повярва на красивата илюзия, че и самият той е носител на божествената искра на безсмъртието, да се подготви за вече чукащата на вратата на човешката цивилизация християнска истина, че "бог стана човек, за да стане човекът бог".

Да, цивилизационните модели се повтарят и откакто свят светува, под слънцето няма нищо ново: най-старите митологии и религии се превръщат във все по-нови, преминават през

античността и средновековието и стигат до нас във вид на съвременни идеологии или идеологеми, останали в основата си същите като онези, от които са се родили; устните фолклорни разкази се превръщат в “Панчатантра” или “Илиада”, в Тракийска, Олимпийска или някаква друга митология, в “Библия”, “Калевала” или нещо подобно; Буда, Мойсей, Христос и Мохамед и днес с не по-малко настървение и често нечовешки жестока непримиримост, отколкото преди хилядолетия или столетия, воюват за своята квота от душите на вярвящите; най-старите азбуки се превръщат във финикийска, тя - в гръцка, а пък тя - в латинска, българска и по-късно в обща за половината славянски свят, още по-късно, във време, което помним, - и за неславянските бивши съветски републики и някои бивши съветски сателити, като например Монголия, която и до днес употребява тази азбука. По същата цивилизационна логика и античната драма не само пропътува успешно двайсет и петвековния си път до нас, но и с всяка от епохите, през които преминава, става като че ли все по-актуална, разкрива нови полета на общуване с човека и неговото време. Затова тя не бе съвсем забравена дори и през епохите на най-враждебното към античността християнско средновековие, затова бързо се превърна в един от основните духовни фактори на Европейския ренесанс и Просвещението, затова се оказа така актуална в епохата на Балканското, и особено гръцкото, Възраждане и Просвещение през XVIII и XIX век, затова беше така необходима във времето на изграждането на новите балкански държави след освобождението им от турско робство, когато бързо бяха забравени идеалите и жертвите на борбата за свобода и независимост, истинските борци и герои бяха избити или репресирани, за да дойде на власт една нова, псевдоаристократична олигархия. Затова идеите на Есхил, Софокъл или Еврипид се оказваха и се оказват така необходими и вдъхват кураж и на гърка, и на българина, когато неведнъж през XIX и XX век, та и до днес, някоя личност или група от хора, някоя недемократична идеология, някоя регионална или глобална политическа идея решаваха да върнат човека и обществото на стадия на предатинската демокрация от преди две хиляди и петстотин години. Едно по-подробно изследване непременно би установило в този смисъл интересна зависимост между политическите събития в обществото и засилването или отслабването на интереса на театрите към определени антични драми или на превеждането и издаването на едни или други от тях както в самата Гърция, така и например в България. Тъй като театралната съдба на античната драматургия в България е отделна и голяма тема, аз я оставям за друго изследване и тук насочвам вниманието си само към онази част на интересуващата ни проблематика, свързана с превеждането и издаването на драмите на Есхил, Софокъл, Еврипид и Аристофан.

Като се има предвид културната ситуация, в която балканските народи се намират през почти петте века турско робство – с отсъствието на каквато и да е културно-образователна институционалност, с принудата писаното слово да се спасява почти изключително зад слабите църковни и дебели манастирски стени, с неизбежното ограничаване на литературно-книжовния канон предимно до текстове с практически-литургичен характер, не е трудно да се обясни защо античната драма влиза в полезрението на новия българин едва към средата на XIX в., със създаването на силната група на учителите и книжовниците – елинисти, някои от които са получили образованието си в реномирани гръцки учебни заведения. Така например от едно писмо на Гаврил Кръстевич, получил образованието си в прочутото Коручешменско училище в Цариград (Σχολή ξηροκρήνη, Η Μεγάλη του Γένους σχολή), в което освен него са учили и други видни

български възрожденски дейци, като Георги Раковски, Иларион Макариополски, Сава Доброплодни, Иван Найденов и др., научаваме, че са се изучавали “Прикованият Прометей” на Есхил, “Плутос” и “Облаци” на Аристофан, както и други антични произведения.¹

Сред малкото изключения можем да посочим превеждането и включването в ръкописния “Тиквешки сборник” от XVII век на една византийска преработка в религиозно-християнски дух на Едиповата легенда за кръвосмешението, чиято цел е да внуши християнската идея, че извършеният грях може да се изкупи чрез разкаяние.² В широко разпространените през XVII, XVIII и XIX век сборници със смесено съдържание, писани на живия говорим език и поради това достъпни и разбираеми за всеки, който е притежавал елементарна грамотност, се срещат често подобни преработки или по-точни преписи и на т.н. “Александрия” (известният роман за живота на Александър Велики), на “Троянската притча” (историята на Троянската война), биографията на Езоп (приписвана на византийския автор от XIII в. Максим Плануд), на византийския разказ за падането на Цариград и други подобни текстове, които е трябвало да дават исторически знания и да внушават определени морални идеи.

Освен споменавания в писма и други текстове, цитирания, позовавания на имена и заглавия от античната драматургия (като например мотото, което Иван Стоянов поставя на своя книга, използвайки мисълта на Еврипид, че наученото в младостта остава у човека до дълбока старост)³ в средата на века се появява и интересното обявление на известния учител и книжовник от Велес Йордан Хаджиконстантинов-Джинот, че е превел “Антигона” на Софокъл и събира абонати за издаването ѝ.⁴ Този факт е особено показателен за един важен аспект на процеса на изграждането на българската градска култура през средата на XIX век, все още няколко десетилетия преди освобождението на България от турско робство. Това е периодът на все по-засилващия се конфликт на българското общество с фенерската патриаршия за замяна на гръцкия език с български в църковната служба и в училището. Самият Джинот е един от най-активните дейци на тази борба в югозападните български земи, заради което е бил изпратен и на заточение в Мала Азия, а при арестуването си е така жестоко малтретиран, че загубва едното си око. Въпреки драматичната сложност на отношенията си с гърцизма обаче той се заема да преведе “Антигона” и да я въведе в новобългарския социокултурен и политически ареал, защото общественото възпитание в този момент се нуждае именно от политическия и нравствен урок на античния мит за саможертвата в името на запазването на родовата чест и на човешкото достойнство. В не по-малка степен “Антигона” е привлякла вниманието на пламенния обществен борец Джинот и с политически актуалната тема за тиранията и за необходимостта от съпротива срещу нея, а подразбиращо се – и за отхвърлянето ѝ. Сигурно не е без значение и обстоятелството, че митът за саможертвата се вписва успешно и във вече все по-активно разгарящата се по това време дискусия в българското общество за необходимостта от женското образование и въобще за мястото на жената – дъщеря, любима, майка, учителка, писателка – в новобългарското общество. Само привидно апорийно, а всъщност логично е и обстоятелството, че това става не в някой друг край на България, откъдето, осмелила се да се опълчи на предразсъдъците на консервативното общество, вече се е афиширала в печата, в предговора или в послесловието на някоя учебна книжка една или друга млада учителка или поетка, не и в Одеса, откъдето Елена Мутева вече е дала знак на връстничките си, че младата българка може да съперничи и с образованието, и с

таланта, и със социалната си реализация на мъжете, а в онази част на отечеството, която традиционно се е смятала за крепост на строго консервативния патриархален морал. Настъпило е времето за създаване на обединяващи цялото общество морални и политически ценности и манталитетът на това общество неизбежно започва да се променя. Преводната литература от гръцки, руски и големите западноевропейски езици играе в това отношение извънредно важна роля, а Антигона е без конкуренция във всички личностно-морални и социалнополитически параметри на женската парадигма в световната драматургия.

Още в първите години след Освобождението в програмата на българското средно училище са включени Омир (с “Илиада”), Есхил (с “Прикованият Прометей”), Софокъл (с “Едип цар”) и Еврипид (с “Медея”). В том II на на предназначената за учениците “Българска христоматия” от 1884 г. Иван Вазов и Константин Величков поместват откъс от “Облаци” на Аристофан, а целият текст на комедията, преведен със съвсем малки съкращения от Д. Т. Душанов, влиза в III том на издадената през 1900 г. от Ст. Костов и Д. Мишев “Христоматия по изучаване на словесността в горните класове на гимназиите”. Това е важна индикация колкото за мъдростта на институциите, които организират тогава българската просвета, толкова и за добрия обществен шанс в този процес да участват активно и писатели, като Вазов и Величков. Античната драма намира успешно своето място в изграждането на новобългарската градска култура след Освобождението, като се нарежда сред факторите, формиращи социокултурните и политическите ценности на българското общество в младата държава, на която предстои почти половин век след новата гръцка държава и две хиляди и петстотин години след Атинската република да измине своята Голгота от тиранията към демокрацията, от демокрацията към нейната криза и от нейната криза към връщането към различните, но повтарящи се в същността си форми на нови, свои политически тирании, кога скрити зад демократична фразеология, кога откровено искащи или налагащи по-кратковременни или по-дълги периоди на еднолично и безконституционно управление, кога осъществяващи некадърна външна политика, водеща до национални катастрофи. Затова очевидно съвсем неслучайно един от европеизаторите на българската култура в следосвобожденската епоха, поетът-модернист и нравствен съдник на обществото Пенчо П. Славейков започва, на свой ред, да превежда “Антигона” на Есхил още през първото следосвобожденско десетилетие. Отново “Антигона” и едва ли случайно. Напротив – съвсем симптоматично. Защото ако преводът на Джинот от преди четири десетилетия се явява в отговор на обществена нужда, то Пенчовият превод се явява вече обществена присъда. Забравени са възрожденските идеали, саможертвата е обезсмислена, а останалите живи техни апостоли и страдалци са осъдени на преследване или мизерия. От гнева на новите Креоновци не е пощаден и самият негов баща, старият Славейков – човекът-Възраждане, най-пълният духовен еквивалент на една цяла епоха. Нелюбопитно неоспоримият духовен наставник на българското общество Иван Вазов точно по това време отронва като прометеевски стон своята “Епопея на забравените” и сам заплаща гражданската си доблест с преследвания и унижения. Да, очевидно никак не е случайно, че именно Пенчо Славейков прави превода, нито че го публикува през 1893 г. в списание “Мисъл” – най-високата естетическа и морална трибуна на тогавашното българско общество, както не е случайно и че съвсем скоро това общество прави живота на поета невъзможен в родината му и го осъжда да завърши живота си в нерадостно изгнание.

Оттук нататък все по-симптоматично активизирането на превеждането и издаването на български на античната драматургия съвпада с периодите на максимално напрегната социално-политическа и духовна активност на българското общество. Такъв период са годините непосредствено след катастрофалните за българския народ Балкански войни и преди или по време на Първата световна война. По обясними причини се превеждат Еврипидовите “Вакханки” и “Ифигения в Авлида”, Есхиловият “Прикованият Прометей, а най-големият специалист по старогръцка литература професор Александър Балабанов се заема да преведе войномразеца Аристофан и един след друг излизат преводите му на “Ахарняни”, “Облаци”, “Женска управия”. Едно от силните оръжия на интелектуалеца е неговата ирония и митичният професор-присмехулник намира успешно най-добрата форма на лечение на духовно болното българско общество – Аристофановия смях. В случая се оказва смях през сълзи, защото точно по това време националните катастрофи идват една след друга, но пък и точно в такива епохи обществото разбираемо има нужда от затвърждаване и развиване на рефлексии, за чието “посаждане” в националния български менталитет вече са поработили здраво и старият Славейков, и Иван Вазов, и Алеко Константинов още в края на предишния век. Средата на следващото десетилетие – с кървящите обществени рани в резултат от само частично успелия опит на външни сили да потопят България в ада на гражданска война като онази, в която двайсет години по-късно същите сили успяха да потопят почти цяла Гърция, провокира превеждането и издаването на Еврипидовите “Медея” и “Ифигения в Таврида”, както и на Есхилите “Агамемнон” и “Прикованият Прометей”, все от неуморимия проф. Балабанов, който все по-успешно води своя интелектуален диалог със своето време чрез посредничеството на митологическото му осмисляне и политическите внушения на античните драми, които превежда и издава. Любопитно е, че “Прикованият Прометей” се оказва трагедията, която чрез преводите си от 1914 г. на П. Желев⁵, от 1945 и 1954 г. на проф. Ал. Балабанов⁶, от 1946 на Николай Вранчев⁷ и от 1947 г. на Веселин Бешевлиев⁸ хвърля мост между две в някаква степен близки по смисъл и трагизъм епохи в българската история – националната катастрофа след Балканските войни и още по-голямата, този път цивилизационна, катастрофа след отпадането на България в края на Втората световна война от групата на свободните европейски демокрации. (Още по-любопитно е, че през същите тези години – 1945, 1946 и пак 1946 – излизат три издания и на “Едип цар”, първото – по стар превод на Гео Милев, а следващите – нови преводи от Ал. Балабанов и от Ал. Ничев; несъмнено трагедията на Софокъл се е вписала в общественополитическата ситуация с идеята си за измамността на властта-щастие, предшествана от извършено кърваво престъпление и довела според логиката на своето предопределение не само до кръвосмешение, но и до нечовешки страдания в личен и обществен план.) Няма друго произведение от световната литература, което в разстояние на три години да е преведено и издадено в България от трима различни преводачи, както това се случва с Есхилевата трагедия, чийто герой, несправедливо прикован на скалата от жесток и тираничен бог, символизира най-силно и убедително трагичната съдба, сполетяла българския народ след Втората световна война с ликвидирането на демократичната политическа система. Българската интелигенция и сега реагира с оръжията, с които разполага, само че този път не я negliжират или прогонват в изгнание, както в някои предишни епохи, а просто безмилостно я унищожават физически. Ако третата част на трилогията – “Освободеният Прометей” – беше запазена, сигурно с държавна поръчка и с

държавна награда щеше да бъде преведена от някой слаб казионен поет, така, както през следващите десетилетия някои университетски преподаватели щяха да превеждат неуморимо на овехтял и безкрил поетически език вече преведените (както стана ясно – някои и многократно) драми на гръцките класици, придружавайки ги с елементарен преразказ на съдържанието им, от който – в духа пак на догматичното казионно мислене - ставаше ясно преди всичко, че героите на старогръцките трагедии активно са се борили главно срещу религията и религиозните заблуди и предразсъдъци.

Нашият текст пропусна много заглавия на антични драми и и комедии, които през годините са превеждани безразборно и в чието превеждане и издаване не се оглеждат така систематично и симптоматично процесите и закономерностите, които ни занимават тук. Иначе би могло да се каже, че в периода от Освобождението до днес всичко, или почти всичко, от старогръцката драматургия е преведено на български. И че дори и без видима връзка със значими социокултурни или политически феномени все пак в една или друга степен античната драма е изиграла своята позитивна роля в естетическото и политическото образование, както и в духовната профилактика на българското общество.

През втората половина на ХХ век се направиха и споменатите опити за цялостно превеждане на творчеството на Есхил, Софокъл, Еврипид и Аристофан, но с изключение на “Прометеевия” бум в самото начало на периода по обясними причини политическите и митологическите аспекти на античната драматургия не са били свързани по-нататък с никакви значими драматични социокултурни или общественополитически процеси поради простата причина, че в тоталитарната система такива процеси не се допускат, в нея всичко е строго подчинено на определена идеология с железни правила, които изключват непредвидени социокултурни или политически реагираня. И все пак, като човек, чийто живот е преминал в условията на тази система, не мога да не отбележа, че четенето или гледането на спектакли на античните драми винаги е поддържало у гражданина на тази система жив рефлекс за истински духовни стойности, както и надеждата, че може би и прикованият Прометей, подобно на вече очакващия своя ред да бъде прикован на кръста негов не толкова далечен следходник (ето как отново се върнахме на темата за генеалогичната свързаност на митовете!), все някога ще възкръсне. Възкръсването на демокрацията в източноевропейските страни отново потвърждава жизнеността и устойчивостта на културноисторическите, митологическите, политическите, а и личностно-психологическите модели, които ни предлага античната драматургия и които човечеството перманентно и циклично ту забравя, ту си припомня, наблюдава, сравнява, цъка с език на човешката (сиреч на своята) глупост, скърби за героите си или пък ликува с тях, мрази тиранията и се ядосва на демокрацията и все още не винаги е готово да се бие като спартанец при Термопилите с онзи, който с делфийска проникателност го убеждава, че добрата тирания е по-добра от недобрата демокрация, а това не означава нищо друго, освен че за Есхил, Софокъл, Еврипид и Аристофан тепърва има още много работа.

---

¹ Боян Пенев. История на новата българска литература, т. 3, С., 1977, с. 190.

² Боян Пенев. Цит. съч.. Т. 1. С., 1976, с. 343.

³ Ив. Стоянов, Две советователни слова Плутарха Херонея, ...

⁴ Цариградски вестник, г. IX, № 424, 28.III.1859.

⁵ Прикованият прометей. Трагедия. Прев. От П. Желев. Шумен, 1914.

⁶ Прикованият Прометей. Превод дословно от старогръцки език и в размерана оригинала от Ал. Балабанов. С., 1945.

⁷ Прикованият Прометей. В стихове, Николай Вранчев. С., 1946.

⁸ Окованият Прометей. Трагедия. Прев. В. Бешевлиев. С., 1947.